

آثار اجتماعی و فرهنگی فضای مجازی در جامعه اسلامی

شادی حسنی*

گروه رشد**

چکیده

اینترنت رسانه ای جدید با ماهیتی متفاوت از رسانه های پیشین از خود است ، و در عین حال تقریباً همه ی ویژگی های آن ها را در خود جای داده است . امکانات جدید اینترنت به شکل روز افزونی در حال گسترش است . اینترنت و فضای مجازی – گذشته از فواید آن – همراه با مخاطرات و آسیب هایی است که جامعه اسلامی را تحت تاثیر قرار می دهد ؛ آسیب هایی که دولت ها و صاحبانظران عرصه ی اطلاعات را به چاره اندیشی واداشته است . با این وصف نگارنده بر آن است تا با روشی توصیفی – تحلیلی به بررسی پیامدهایی بپردازد که پدیده اینترنت می تواند برای جامعه اسلامی ما داشته باشد . از آن جا که در شرایط کنونی ، قدرت های جهانی و گفتمان های شرق ستیزانه ای هستند که فضای سایبر را مدیریت و رهبری می کنند ، و باورها ، ارزشها ، هنجارها و نمادهایی را که غالباً در تقابل با فرهنگ ایرانی و هویت ملی بوده را گسترش می دهند ؛ لذا شناخت این چالش ها اهمیت زیادی دارد . در نهایت نیز راهکارهایی جهت تقویت بعد فرهنگی و اجتماعی ارائه می شود .

کلیدواژه : فضای مجازی ، فرهنگ ، اجتماعی ، جامعه اسلامی .

مقدمه

پدیده اینترنت با ایجاد دگرگونی در ابعاد مختلف زندگی – به ویژه بعد فرهنگی جوامع – مسأله ای است که ،

**** وجهه جلالی ، فاطمه قاضی نژاد ، زینب فرجی ، فاطمه قاسمی ، مریم مشایخ .**

خواه ناخواه ، ذهن تحلیل گران اجتماعی را به خویش مشغول کرده است . بر این اساس ، بیشترین دل مشغولی تحلیل گران متمرکز بر آسیب های فرهنگی و اجتماعی است که اینترنت و فضای سایبری در جوامع ایجاد می کند . ایجاد و گسترش شبکه اینترنت در آغاز تجربه پژوهشی به نسبت محدودی بود که به منظور ارائه فن آوری انتقال بسته ای اطلاعات از اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی آغاز شد . به دلیل آن که این تجربه در آژانس پروژه های تحقیقاتی پیشرفته وزارت دفاع آمریکا صورت گرفت ، به شبکه آرپانت موسوم گردید . کاربرد اولیه از آرپانت ، به سبب پیشبرد پروژه های نظامی بسیار سری بود و در واقع ، به منظور ایفای چنین نقشی در فعالیت های نظامی ایالات متحده آمریکا پیش بینی شده بود ، از همان آغاز ، آژانس پروژه های تحقیقاتی آمریکا دریافته بود که این شبکه به منظور ارتباط الکترونیکی سازوکار موثری را برای دانشمندان می تواند فراهم کند . از این رو اندیشه ی گسترش این شبکه در سطح کلان و فراتر از عرصه های نظامی تقویت شد . در سال ۱۹۸۳ میلادی بخش نظامی شبکه آرپانت از آن جدا شد و با نام شبکه میل نت آغاز به کار کرد . شبکه آرپانت تا سال ۱۹۹۰ میلادی به کار خود ادامه داد و در این سال جای خود را به اینترنت داد که در سال ۱۹۸۰ میلادی با هدف اتصال شبکه های جهانی با قرار داد های ارتباطی متفاوت با یکدیگر پدید آمده بود . در گذشته بیشتر استفاده کنندگان از اینترنت را پژوهشگاه ها و موسسه های عالی تشکیل می دادند ، اما در سالهای اخیر ، جنبه های بازرگانی و سرگرمی این شبکه ، غلبه یافته است .

اینترنت با شکل گیری دهکده ی جهانی رابطه ای تنگاتنگ دارد و از آن رو که دهکده ی جهانی شبکه مجازی بزرگی بدون محدودیت مکانی و زمانی است ، تداخل فرهنگی در آن امری اجتناب ناپذیر است . البته به نظر می رسد که برخی فرهنگ ها نقش غالب را ایفا میکنند . اینترنت به دلیل گستره ی جغرافیایی و کثرت استفاده

کنندگان در صدر همه رسانه ها قرار دارد . تعامل و تداخل در این رسانه اجتناب ناپذیر است ، و هیچ کشوری از آثار آن مصون نیست . اغلب کشورهایی که سعی کرده اند تا از راه های گوناگون مانند فیلترینگ برای اینترنت فرهنگ سازی کنند هیچگاه به موفقیت صد در صد نرسیده اند . اینترنت به سرعت در حال گسترش است و تاثیرات شگرفی در فرهنگ و رفتار های اجتماعی جوامع داشته است . فرهنگ و هویت ایرانی بی تردید دچار دگرگونی هایی شده که بخشی از آن در اثر استفاده از رسانه ها و علی الخصوص اینترنت به وجود آمده است . در این مقاله برخی از ویژگی های منفی اینترنت و همچنین عوامل و راهکار هایی برای بهتر شدن شرایط ارائه شده است . باید توجه داشت که در این زمینه امکان دسترسی به منابع دست اول وجود ندارد ، لذا با استفاده از منابعی همچون مقالات ، نظرات علمی و..... این مقاله نگاشته شده است .

گفتار اول : مفهوم شناسی

اجتماع به گروهی از مردم اطلاق می شود که دارای ارزشهایی واحدند . از این قرآن به حیات اجتماعی معتقد است و امت را دارای سرنوشت مشترک ، شعور واحد و معیار های خاص می داند . در قرآن کار یک فرد از افراد اجتماع به همه آن ها نسبت داده می شود و یا کار یک نسل به نسل های بعد نسبت داده می شود . همچنین در قرآن گناه اجتماعی مطرح شده است . اگر فرد تحت تاثیر محیط اجتماعی به وقوع گناهی روی آورد ، از آن جهت که فرد جزئی از جمع است پس گناه فرد گناه جمع است . هدف اصلی یک زندگی اجتماعی نمی تواند فرد و منافع فردی باشد و بدیهی است که مصلحت جمع همان مصلحت اکثریت افراد جامعه است .

اما فرهنگ ، آن چیزی است که مردم با آن زندگی می کنند . فرهنگ را مجموعه ای از دانش ها ، باورها ، هنرها ، قوانین ، اخلاقیات ، عادات و هرچه که فرد به عنوان عضوی از جامعه ، از جامعه خویش فرا می گیرد تعریف میکنند.

(www.daneshnameh.roshd.ir)

میتوان گفت دو واژه اجتماع و فرهنگ با هم درآمیخته اند و هر یک بر دیگری تاثیر می گذارد ، لذا لازم است به بررسی آسیب های فضای مجازی در هر دو عرصه اجتماع و فرهنگ پرداخته شود، تا بتوان راهکارهای بهتری برای حل مشکلات ناشی از فضای مجازی ارائه نمود .

گفتار دوم : آسیب های فضای مجازی بر فرهنگ و جامعه اسلامی

الف : آسیب های حقوقی فضای مجازی را می توان در دو دسته خلاصه نمود :

۱-عدم رعایت اخلاق علمی در تولید فناوری (توسط عرضه کنندگان فناوری)

۲- مسائل اخلاقی کاربردی علوم و فناوری (توسط کاربران و مصرف کنندگان)

موضوعی که باعث اهمیت اخلاق رایانه ای در دهه ی اخیر شده است رشد پرشتاب علم و فناوری همزمان با ضعف نظامهای سستی اخلاقی در جامعه است در نتیجه این پرسش به میان می آید که با این وضعیت آیا فعالیت های علمی و فناوری متعهد به اصول اخلاقی نیستند ؟ (پور نقدی ، ۱۸۸ ، ص ۲۲)

بنابراین اخلاق در فناوری اطلاعات و ارتباطات در واقع یک بهداشت روانی و ارتباطات در عصر ارتباطات است بر اساس بررسی های میدانی انجام شده بیش از ۱۵٪ از کاربران در معرض مخاطرات و ناهنجاریهای اخلاقی فناوری اطلاعات قرار دارند (همان)

فناوری اطلاعات و ابزار گسترده شبکه جهانی توانایی و امکان انتقال متن ، ایمیل ، تبادل اطلاعات و دسترسی به پایگاه های داده ای و اطلاعاتی ، دسترسی به تصاویر ، پخش فیلم و موسیقی ، گفتگوی مجازی ، شرکت در بحثهای گروهی و امکانات دیگری دارد که با عدم رعایت مسائل اخلاقی در کاربری این امکانات و دسترسی های غیر مجاز به اطلاعات و داده ها پدیده های غیر اخلاقی متعددی را به وجود می آورد . (علی جراحی ، ۱۳۹۰) بنابراین با توجه به موارد فوق موارد ذیل را میتوان مصادیقی از نقض اصول اخلاق رایانه ای دانست :

- اختصاص دادن حقوق معنوی دیگران به خود .

- نادیده گرفتن دستاوردهای قانونی و اجتماعی مرتبط با نرم افزار های رایانه ای .

- کپی غیر قانونی یا استفاده مالکانه از نرم افزار ها بدون پرداخت هزینه .

- اختلال در کار اینترنت و کامپیوتر دیگران .

- استفاده از رایانه برای ایراد صدمه به دیگران.

- استفاده از منابع کامپیوتر بدون مجوز قبلی .

- استفاده از رایانه بدون توجه به رعایت حقوق انسانی .

(www.iris.nyit.edu)

عمومی که یکی از مصالح اجتماعی است محدودیت هایی برای افراد بیان می کند ، مانند : قوانینی که در مورد فحشا ، قمار و وجود دارد . (نور/۲) (المیزان ، ج ۴، ص ۱۹۳- مجمع البیان فی تفسیر القرآن ، ج ۵، ص ۶۶) می بینیم که در زمینه آسیب های حقوقی و اخلاقی در جامعه اسلامی آیات بسیاری موجود است که می تواند راهگشای همه جوامع باشد .

گفتار سوم : عوامل ایجاد آسیب ها

با توجه به وضعیت کنونی می توان بیان نمود که احتمالاً استفاده آزاد از امکاناتی همچون اینترنت و شبکه های اجتماعی مجازی در خانواده هایی بیشتر رواج دارد که اعتقادات و باورها و در نهایت هویت دینی آنها ضعیف تر از دیگر خانواده هاست . اما این مسئله از عامل دیگری نیز سرچشمه می گیرد و آن این است که چون در جامعه ما از اینترنت ، شبکه های اجتماعی مجازی و ماهواره اکثراً به صورت منطقی استفاده نمی شود و این رسانه ها و امکانات اطلاعاتی و ارتباطی ، بیشتر مروج فرهنگ مادی نگر ، لذت جو و فردگرایانه غربی هستند ، یکی از جنبه های آسیب زای آن ، کاهش تعلقات دینی و اخلاقی و هویت دینی در نوجوانان و جوانان است . همچنین تعامل در فضای مجازی تاثیر دوگانه ای بر ابعاد هویت دینی جوانان دارد ؛ به طوری که با افزایش دسترسی و بهره مندی از مجاری نوین اطلاعاتی و ارتباطی و افزایش مدت زمان استفاده و نوع مصرف به دلیل تاثیر پذیری افق ذهنی و بینشی و ارتقا و گسترش جهت گیری های شناختی ، عاطفی و عملی ، از یک سو ، از شدت ابعاد پیامدی و تجربی کاسته می شود و از سوی دیگر ، هویت دینی جوانان در بعد شناختی تقویت می

شود. در واقع اطلاعات یاد شده بر این واقعیت دلالت دارد که جوانان متناسب با نوع نیاز های دینی و مذهبی خود از اینترنت و شبکه های اجتماعی مجازی استفاده کنند و به همان ترتیب استفاده از شبکه های اجتماعی اینترنتی بر شیوه، سبک دینداری و هویت دینی آن ها تاثیر می گذارد و قرائت های دینی مختلف را در آن ها افزایش می دهد. (وحید قاسمی، عدلی پور، کیانپور، ۱۳۹۲)

گفتار چهارم: راهکارها

یکی از مراحل بسیار ضروری پایان هر پژوهشی، ارائه پیشنهادات و راهکارها برای پژوهش های آتی و همچنین سازمان های مربوطه است. از جمله راهکارهایی که می توان ارائه نمود عبارتند از:

- برنامه ریزی دقیق در رابطه با برنامه های هویتی جوانان، به منظور آگاهی از وضعیت جدید و رشد و پویایی ابعاد مختلف هویتی آن ها.

- به جای اقدامات قهری، باید برنامه ای برای ارتقای فرهنگی داشت. آموزشهای لازم به نوجوانان از طریق رسانه ها، خانواده و نهادهای آموزشی، نقش سازنده ای در افزایش مهارت جوانان و کاهش آسیب های ناشی از این فناوری های ارتباطی را در بر خواهد داشت؛ برای مثال، می توان کتاب هایی در زمینه نحوه استفاده مفید و درست از اینترنت و یا فضای مجازی نوشت و در محتوای درسی مدارس و دانشگاه ها گنجانده.

- افزایش سواد رسانه ای نوجوانان، جوانان و خانواده ها در برخورد با محتوا و مطالب شبکه های اجتماعی مجازی.

- توجه بیشتر به سلايق مخاطبان به ویژه قشر جوان در تهیه برنامه های صدا و سیما.

- برگزاری نشست های علمی با حضور اساتید و دانشجویان در رابطه با تأثیر شبکه های اجتماعی مجازی بر هویت دینی .

- مراکز دینی می توانند با به روز و جذاب کردن آموزه های خود به جذب جوانان به امور دینی کمک کنند .

- گسترش هر چه بیشتر اماکن تفریحی و ورزشی جهت گذران اوقات فراغت جوانان که به نحوی محرک

انگیزه آن ها در انجام این فعالیت باشد . (وحید قاسمی ، عدلی پور و کیانپور ، ۱۳۹۲- سید محمد علی

موسوس ، ۱۳۹۱- معصومه بااوش ، ۱۳۹۱)

نتیجه

با توجه به مطالب ذکر شده می توان نتیجه گرفت که فضای مجازی با داشتن فواید فراوان ، آسیب هایی را نیز

در کنار خود دارد . که این آسیب ها را می توان در دو دسته خلاصه نمود : ۱- عدم رعایت حقوق دیگران چه

در عرصه تولید و چه توسط کاربران . ۲- عدم رعایت مسائل اخلاقی . در رابطه با آسیب های فضای مجازی

آیات بسیاری وجود دارد که می تواند راهگشای خوبی برای جوامع باشد .

باید توجه داشت که این آسیب ها دارای عواملی همچون خانواده ، استفاده نامحدود از اینترنت و می باشد .

لذا لازم است تا برای جلوگیری از آسیب های فضای مجازی در جامعه اسلامی راهکارهایی نیز ارائه داد از

جمله : برنامه ریزی دقیق ، آموزش ، توجه بیشتر به سلايق مخاطبان و

منابع

- بااوش ، معصومه ، ۱۳۹۱ ، نقش فضای مجازی در بخشهای مختلف اجتماع ، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب های اجتماعی نوپدید ، تهران ، وزارت تعاون ، کار و رفاه اجتماعی.
- پور قهرمانی ، بابک ، اخلاق رایانه ای ، اصول و قواعد آن از منظر اسلام و مقررات بین المللی و داخلی ، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ش ۱۳و۱۲ ، سال چهارم ، س ۱۳۹۱.
- پور نقدی ، بهزاد ، اخلاق در فناوری اطلاعات و آسیب شناسی اخلاق ارتباطات ، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری ، ش ۲و۱ ، سال چهارم ، س ۱۳۸۸.
- طباطبایی ، سید محمد حسین ، تفسیر المیزان ، موسوی همدانی ، سید محمد باقر ، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ، قم، ۲۳۷۴ش.
- طبرسی ، فضل بن حسن ، مجمع البیان فی تفسیر القرآن ، مترجمان ، انتشارات فرهادی ، تهران ، ۱۳۶۰ ش.
- علی جراحی ، علی اکبر ؛ جعفری ، مجتبی ، درآمدی بر اخلاق کامپیوتر و اطلاعات ، مجموعه مقالات دومین کنفرانس شهر الکترونیکی ، تهران ، پژوهشکده فناوری اطلاعات و ارتباطات جهاد دانشگاهی ، شهرداری تهران ، ۱۳۸۸.
- قاسمی ، وحید ؛ عدلی پور ، صمد ؛ کیانپور ، مسعود ، تعامل در فضای مجازی شبکه های اجتماعی اینترنتی و تاثیر آن بر هویت دینی جوانان ؛ مطالعه موردی فیس بوک و جوانان شهر اصفهان ، فصلنامه دین و ارتباطات ، ش ۲ ، سال نوزدهم ، س ۱۳۹۱.

- موسوی ، سید علی ، ۱۳۹۱، آسیب شناسی هویتی و فرهنگی رسانه های نوظهور با تاکید بر اینترنت در ایران
به منظور ارائه ی راهکارهای پیشنهادی ، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب های اجتماعی نوپدید ،
تهران ، وزارت تعاون ، کار و رفاه اجتماعی .

- www.daneshnameh.roshd.ir

- www.iris.nyit.edu